O‘SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIV XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Norqulov Yodgor Yusupovich
Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani 23-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘smirlik davrida agressiv xulq-atvorning yuzaga kelishiga ta’sir etuvchi psixologik omillar tahlil qilinadi. O‘smirlik davrining o‘ziga xos psixologik xususiyatlari, emotsional beqarorlik, o‘z-o‘zini anglash jarayonidagi murakkabliklar, oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri hamda ijtimoiy omillarning agressiv xulq shakllanishidagi o‘rni yoritiladi. Agressivlikning o‘smir shaxsining rivojlanishiga salbiy ta’siri va uni oldini olishning psixologik-pedagogik yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o‘smirlarda sog‘lom ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, emotsional nazoratni rivojlantirish va agressiv xatti-harakatlarning profilaktikasini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, agressiv xulq-atvor, agressivlik, psixologik omillar, emotsional beqarorlik, oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, shaxs rivojlanishi, ijtimoiy moslashuv, psixologik profilaktika, tarbiya, emotsional intellekt.

Kirish

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli rivojlanish bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davrda shaxsning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi. O‘smir organizmida sodir bo‘ladigan fiziologik o‘zgarishlar, gormonal faollikning ortishi, mustaqillikka intilish, o‘z “Men”ini anglashga bo‘lgan ehtiyojning kuchayishi

uning ruhiy holati va xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Natijada ayrim hollarda o‘smirlarda hissiyotlarni boshqarish qiyinlashib, agressiv xatti-harakatlar namoyon bo‘lishi mumkin. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda o‘smirlarning psixologik holatiga ta’sir etuvchi omillar soni yanada ortib bormoqda. Oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalar bilan munosabatlardagi muammolar, tengdoshlar bilan nizolar, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy axborotlar, zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi media mahsulotlar o‘smirlar orasida agressiv xulq-atvorning kuchayishiga sabab bo‘layotgan omillardan biridir. Shu bois o‘smirlik davrida agressivlikning kelib chiqish sabablari va unga ta’sir etuvchi psixologik omillarni o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Agressiv xulq-atvor shaxsning boshqa insonlarga yoki atrof-muhitga nisbatan zarar yetkazishga qaratilgan harakatlari, salbiy hissiyotlarining namoyon bo‘lish shakli sifatida talqin etiladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, agressivlikning yuzaga kelishida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o‘zaro bog‘liq holda ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida emotsional beqarorlik, o‘zini namoyon qilishga bo‘lgan ehtiyoj, frustratsiya holatlari va shaxslararo munosabatlardagi qiyinchiliklar agressiv reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.

O‘smirlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishi nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki ta’lim jarayoniga, oilaviy munosabatlarga va jamiyatdagi ijtimoiy moslashuviga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Agressivlikning yuqori darajasi o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytirishi, tengdoshlari bilan nizolarning ko‘payishiga olib kelishi hamda kelajakda turli deviant xulq shakllarining rivojlanishiga zamin yaratishi mumkin. Shu sababli agressiv xulq-atvorning psixologik omillarini chuqur o‘rganish, uning oldini olish va korreksiya qilish bo‘yicha samarali usullarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi o‘smirlik davrida agressiv xulq-atvorning yuzaga kelishiga ta’sir etuvchi asosiy psixologik omillarni tahlil qilish, ularning o‘smir shaxsining

rivojlanishidagi o‘rnini aniqlash hamda agressivlikning oldini olishga qaratilgan psixologik-pedagogik tavsiyalarni yoritishdan iborat. Ushbu masalani o‘rganish ta’lim muassasalari psixologlari, pedagoglar va ota-onalar faoliyatida o‘smirlarning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

O‘smirlik davri inson psixik rivojlanishining o‘ziga xos va murakkab bosqichi bo‘lib, bu davrda shaxsning hissiy, irodaviy va ijtimoiy sohalarida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi. Mazkur davrda o‘smirlar mustaqillikka intiladi, o‘z fikrini himoya qilishga harakat qiladi va atrofdagilar tomonidan tan olinishi hamda qadrlanishiga ehtiyoj sezadi. Biroq bu ehtiyojlarning qondirilmasligi, shaxsiy muammolar va turli psixologik ziddiyatlar agressiv xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Agressiv xulq-atvorning yuzaga kelishida eng muhim omillardan biri emotsional beqarorlik hisoblanadi. O‘smirlik davrida organizmda sodir bo‘ladigan gormonal o‘zgarishlar hissiyotlarning keskin namoyon bo‘lishiga olib keladi. Natijada o‘smirlar ba’zan o‘z his-tuyg‘ularini boshqara olmaydi, tez jahli chiqadi, asabiylashadi va nizoli vaziyatlarga agressiv munosabat bildiradi. Emotsional nazoratning yetarli darajada shakllanmaganligi ularda impulsiv harakatlarning ko‘payishiga sabab bo‘ladi.

Oila muhitining o‘smir xulq-atvoriga ta’siri juda katta. Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlar sog‘lom bo‘lmagan hollarda agressivlikning rivojlanish xavfi ortadi. Oilada tez-tez janjallar bo‘lishi, bolaga nisbatan qo‘pol munosabatda bo‘linishi, e’tibor va mehrning yetishmasligi o‘smirning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, ota-onalarning haddan tashqari qattiqqo‘lligi yoki aksincha, nazoratning sustligi ham agressiv xulq-atvorning shakllanishiga olib kelishi mumkin. O‘smirlar ko‘pincha kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularga taqlid qiladilar. Shu sababli oilada zo‘ravonlik va tajovuzkor munosabatlarning mavjudligi agressivlikning mustahkamlanishiga

xizmat qiladi. Agressiv xulq-atvorning shakllanishida tengdoshlar guruhi ham muhim o‘rin tutadi. O‘smirlar uchun do‘stlar va sinfdoshlarning fikri ko‘pincha kattalarning fikridan ham muhimroq bo‘lib qoladi. Agar o‘smir agressiv xatti-harakatlarni qo‘llab-quvvatlovchi guruh ta’siriga tushib qolsa, unda ham tajovuzkorlik namoyon bo‘lish ehtimoli ortadi. Tengdoshlar tomonidan rad etilish, mazax qilinish yoki kamsitilish holatlari esa o‘smirda g‘azab, ranjish va agressiv reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Agressivlikning rivojlanishida o‘z-o‘zini baholash darajasi ham muhim ahamiyatga ega. O‘z imkoniyatlariga ishonmaydigan, o‘zini tengdoshlari bilan taqqoslab, o‘zini past baholaydigan o‘smirlarda ichki ziddiyatlar kuchayadi. Ayrim hollarda ular o‘z zaifliklarini yashirish yoki boshqalarga o‘z ustunligini ko‘rsatish maqsadida agressiv xatti-harakatlarga murojaat qiladilar. Aksincha, haddan tashqari yuqori va asossiz o‘zini baholash ham tanqidni qabul qila olmaslikka hamda agressiv reaksiyalarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin. Zamonaviy axborot makonining kengayishi ham o‘smirlar xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, kompyuter o‘yinlari va ommaviy axborot vositalarida namoyish etilayotgan zo‘ravonlik sahnalari ayrim o‘smirlarning ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Zo‘ravonlikni odatiy hol sifatida qabul qilish, muammolarni kuch ishlatish orqali hal etish mumkin degan noto‘g‘ri tasavvurlarning shakllanishi agressiv xulq-atvorning kuchayishiga olib keladi. Shu sababli o‘smirlarning media madaniyatini rivojlantirish va axborotni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi. Psixologik nuqtai nazardan agressivlik frustratsiya holati bilan ham bog‘liqdir. Frustratsiya shaxsning maqsadlariga erishish yo‘lida turli to‘siqlarga duch kelishi natijasida yuzaga keladigan ruhiy holatdir. O‘smir o‘z istaklari amalga oshmaganda, tengdoshlari yoki kattalar tomonidan tushunilmaganda, o‘zini himoyasiz his qilganda agressiv munosabat bildirish ehtimoli ortadi. Bu holat ayniqsa hissiy jihatdan sezgir va irodaviy sifatlari yetarli rivojlanmagan o‘smirlarda ko‘proq

kuzatiladi. O‘smirlik davrida agressiv xulq-atvorning oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur. Avvalo, oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish, o‘smir bilan samimiy muloqot qilish va uning muammolariga befarq bo‘lmaslik muhimdir. Ta’lim muassasalarida esa psixologik profilaktika ishlari, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan treninglar, emotsional intellektni shakllantirish mashg‘ulotlari va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish usullarini o‘rgatish samarali natijalar beradi. Shuningdek, o‘smirlarni sport, san’at va boshqa ijtimoiy foydali faoliyat turlariga jalb qilish ularning salbiy hissiyotlarini konstruktiv yo‘nalishga yo‘naltirishga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining murakkab va mas’uliyatli bosqichi bo‘lib, ushbu davrda agressiv xulq-atvorning yuzaga kelishi turli psixologik omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Emotsional beqarorlik, oiladagi nosog‘lom muhit, tengdoshlar ta’siri, o‘z-o‘zini baholashdagi muammolar, frustratsiya holatlari hamda zamonaviy axborot vositalarining salbiy ta’siri o‘smirlarda agressiv reaksiyalarning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, agressivlik o‘smirning nafaqat ruhiy holatiga, balki uning ta’lim faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va shaxs sifatida kamol topishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli agressiv xulq-atvorni faqat salbiy xatti-harakat sifatida baholash emas, balki uning kelib chiqish sabablari va psixologik mexanizmlarini chuqur o‘rganish muhimdir. O‘smirlarda agressivlikning oldini olish va uni kamaytirishda oila, maktab hamda psixologlarning hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Ota-onalar tomonidan mehr-muhabbat va qo‘llab-quvvatlash muhitining yaratilishi, pedagoglar tomonidan ijobiy tarbiyaviy ta’sirning kuchaytirilishi hamda psixologik profilaktika va korreksion ishlarning muntazam olib borilishi agressiv xulq-atvorning kamayishiga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘smirlarda emotsional intellektni rivojlantirish, muloqot madaniyatini

shakllantirish va nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Demak, o‘smirlik davrida agressiv xulq-atvorning psixologik omillarini aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish barkamol, ijtimoiy faol va ma’naviy yetuk yoshlarni tarbiyalashning muhim shartlaridan biridir. Bu esa jamiyatda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish va yosh avlodning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta’lim menejmenti va boshqaruv asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017..
2. G‘oziev E.G. “Umumiy psixologiya”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
3. Davletshin M.G. “Yosh davrlari va pedagogik psixologiya”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
4. Rasulov A. “Maktab psixologiyasi asoslari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
5. Ziyonet axborot-ta’lim portali materiallari: www.ziyonet.uz
6. UNESCO. “School Violence and Bullying: Global Status Report”. – Paris, 2019.
7. UNICEF. “Ending Violence in Schools: A Guide for Teachers and Psychologists”. – New York, 2018.
8. To‘xtaboyeva M. Psixologik maslahat va profilaktika ishlari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
9. Internet ma’lumotlari